

LENGYEL ANDRÁS (1950) Szeged

LENGYEL ANDRÁS

Egy erjedő kor kreatív útkeresője

Buday Györgyről, történeti kontextusban

1

A Buday-portré fölrajzolását az teszi roppant komplikálttá, hogy szerepe alkotóelemei nagyon egymásba vannak csúszva, s nem könnyű megmondani, mi is ennek a szerepnek a lényege. Grafikus-művész? Mozgalomszervező? Ez a két – nagyon különböző és nehezen összeilleszthető – meghatározás kínálkozik leginkább az értelmező számára, de akármelyiket választja, a másik nélkül valami hiányzik a képből. S e két szerepelem pusztán egymás mellé helyezése, formális összekapcsolása sem hoz megnyugtató eredményt. Buday ez is, az is volt, de szerepe lényege csak e kettőnek valami rendhagyó, furcsa, egymásba átmenő, egymást strukturálisan is alakító szimbiózisaként ragadható meg valamennyire – s ez a szimbiózis kívül áll a szokásos értelmezési sémákon. Nem grafikus volt ő, aki „mellékesen” mozgalmat is szervezett, s nem is mozgalomszervező aktivista, aki e tevékenysége mellett, becsvágyból, fametszeteket is készített. Ha ennek vagy annak fogjuk föl, szerepe lényege válik értelmezhetetlenné, csonkul és deformálódik, meghamisítódik. Valójában pedig, szokatlan módon, egyik szerepelem alakította és erősítette föl a másikat, és *vice versa*. Be kell tehát látnunk, ha nincs ez a kettősség, nincs ez a rá jellemző, lényegét konstituáló speciális szerep sem. S ez nemcsak azt jelenti, hogy jelentősége erősen csökken, ha ide vagy oda soroljuk be, de azt is, hogy ez a szerep, lényege szerint, kollíziós, torlódott szerkezetű, s csak saját kora bonyolult történeti kontextusában érthető meg s írható le.

2

Buday György (1907–1990) életének és tevékenységének történeti koordinátái többszörösen is határhelyzetben mutatják őt. 1907-ben, az akkor még „magyar” Kolozsváron született, egy székegy apa (Buday Árpád, 1879–1937) és egy zsidó származású református konvertita anya (Hilf Margit, 1883–1976) első gyermekeként. (Szülei házassága, az úgynevezett „vegyes” házasságok elég tekintélyes hányadával ellentétben, bevált: mindvégig kitartott, s a házasságból még további három gyermek született.) Apja és anyja egymásra találása azonban inkább kivételnek, semmint konvencionálisnak nevezhető. Apja szegény sorból, úgynevezett „szolgadiákként” tanuló lett tudós régész-szé, pályája csúcsán professzorrá, édesanyja, „Édi” pedig egy asszimilálódó, a teljes vallásváltásig – zsidó szempontból: „önfeladásig” – elmenő zsidó kispolgári integrációs modell megtestesítője volt. Ez a helyzet, függetlenül a szülők személyes vonzalmától és érdekmegfontolásaitól, lényege szerint szociokulturális határhelyzetként fogható föl: kultúrák metszéspontjában helyezkedett el, s látens feszültségeket hordozott magában. A másik életrajzi határhelyzet, amely tetten érhető, szociokulturális szempontból ugyancsak szignifikáns. Buday György 1924-ig, tizenhét éves koráig Erdélyben élt és nevelődött, élményei kolozsvári és (a rokonság révén) marosludasi élmények voltak. Ezek nem pusztán topográfiai, földrajzi élményeket jelentettek, ennél többek voltak, bonyolult mentális relációkat képeztek le. Legalább három vonatkozásban. (1) Bár csak tizenhét évet élt Erdélyben, ebben a rövid periódusban is nagy törés érhető tetten: az úgynevezett „impériumváltás”. Az erdélyi magyarság a „magyar” Erdélyből a „román” Erdélybe került át. Buday az etnikai s kulturális privilegizáltság helyzetéből kényszerűen az etnikai kisebbségi helyzetébe süllyedt. Ez igen éles kontrasztélményt jelentett – legérzékenyebb, legbillenékenyebb életkorában, kamaszként. (2) A szülőföld, „Erdély” mint élmény számára a „magyar” időkben is kettős szerkezetű volt. Erdély „fővárosában”, Kolozsváron élt, nagyon erős kulturális tradíciók vonzásában. Az itteni intézményrendszer (pl. református kollégium, egyetem) széles körben orientáló hatású volt, s a „vidéki” magyar viszonyokhoz mérten a város infrastruktúrális szempontból is az átlagosnál jobb helyzetet jelentett.

Ugyanakkor a Marosludason, rokonainál töltött nyarak a gazdag tájélményt adó és őt patriarchális emberi viszonyokba is belehelyező falusi „elmaradottság” premodern világával is szembesítették. Gyerekként Marosludasnak természetesen inkább előnyeit s nem hátrányait érzékelte, a *bensőségesség* élményét. De azért Kolozsvár és a falu kontrasztja óhatatlanul hatott rá. (3) Alkatilag „művészlélek” volt, művészi becsvágya korán megmutatkozott, s családi körülményei lehetővé is tették, hogy rajzolni tanuljon, hogy privát úton művészképzésben részesüljön. Az egzisztenciális megfontolások életkora miatt még nem határozták meg sorsát. Tanult (a kolozsvári református kollégiumban), tehát készült a polgári életre, de éles döntési helyzettel még nem kellett szembenéznie: még lebegtethette, hogy mi akar lenni. De maga az életét alakító döntés kényszere és lehetősége mint látnos konfliktus már megjelent horizontján.

Ebben a többszörös határhelyzetben apja (hatalomváltás utáni) kolozsvári egzisztenciális elletetlenülése döntő fordulatot eredményezett. Így 1924-ben kényszerű, jobb híján megoldásként a család Magyarországra, Szegedre költözött, apja Szegeden lett egyetemi tanár. Ezzel Buday minden szempontból egy új, merőben más világba helyeződött át. Élete feltételei, lehetőségei radikálisan megváltoztak. Kiszakadt saját közegéből, s az addigiaknál bonyolultabb, ismeretlen körülmények között kellett megtalálnia önmagát, a számára nyíló szerepeket.

Szeged az első években az *idegenségérzet* és a *privilegizáltság* furcsa, nehezen összeegyeztethető és feldolgozható kettősségét jelentette számára. Erdély után Szeged egy merőben más, idegen világ volt. Alföldi nagy parasztváros, katolikus dominanciával, idegen termelési, vallási és kulturális tradíciókkal, más jellegű szociális szerkezetben mozgó emberekkel, egy antidemokratikus – „ellenforradalmi” – politikai klímában. (Maga Szeged ugyan számottevő demokratikus potenciállal is bírt, de ez nem írta, nem írhatta felül az országos erőviszonyokat, s a kívülálló számára ez nem is volt föltétlenül evidencia.) Ugyanakkor, Szegedre kerülve Buday egy egyetemi tanár, egy „méltóságos úr” gyerekeként jelent meg a színtéren – s politikai legitimitást adó „erdélyi” jövevénynek számított, akinek „nemzeti” pedigrijét 1918/19 eseményei nem szeplősítették be. Egészében mégis számára mindez egy ideiglenes, Szegeden kialakuló erdélyi egyetemi rezervátumba zárásként volt megtapasztható. Hogy a Szegedre kerülést elsődlegesen törésként élte meg, több, egymást erősítő momentum is jelzi. (1) Művészi ambíciói jó ideig jegelődtek. Nemcsak mestereitől szakadt el, de lehetőségeket sem látott maga előtt. (2) Szegeden több erős gimnázium is volt, de nem ezek valamelyikében, hanem egy kis, vidéki gimnáziumban érettségizett. Nem érezte magát elég fölkészültnek a helyi megmérettetésre. (3) Érettségi után családi nyomásra joghallgató lett, jóllehet e pálya nem érdekelt, nem vonzotta, hajlamai másfelé vitték volna. (4) Közösséget, mozgásteret számára csak az erdélyi gyökerű egyetemi diákszervezetek biztosítottak (a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete, a SZEFE és a Bethlen Gábor Kör, a BGK). Az ezekben való mozgás azonban sem a szegedi beilleszkedést, sem az erdélyi veszteségélmény feldolgozását nem segítette. A diákegyesületek légkörét a *ressentiment* és az *önazonosság „romantikus”, önáltató konstrukciója* teremtette meg és tartotta fenn. És ez a légkör sem a reális helyzetérzékelést, sem az intellektuális – vagy művészi – kibontakozást nem támogatta. Ezek a diákok, önhibájuktól függetlenül, nem voltak a helyükön. Szegedi létükre az ideiglenesség nyomta rá a bélyegét.

Az az erdélyi diákközösség, amelyben jobb híján a joghallgató Buday is mozgott, persze nem volt erények – s tehetséges emberek – híján. Orvostanhallgatóként itt tanult például Jancsó Béla (1903–1967), aki ekkor már a Nyugatban is publikált, s a BGK-ból is megpróbált valami életképes szervezetet teremteni. (Utóbb, már újra Erdélyben, az Erdélyi Fialatok mozgalmának vezéregyénisége lett.) De itt tanult Csögör Lajos (1904–2003) és sok más, utóbb az erdélyi közéletben is kisebb-nagyobb szerepet betöltő, ideiglenesen Szegeden élő erdélyi fiatal. Buday pedig, mint kiderült, nemcsak magának szerepet kereső, „hiú” fiatalember volt, de gyakorlatias adottságokkal, például jó szervezőkészséggel, kis közösségeket egybetartani tudó „vezéri” képességekkel is bírt. S a várossal, valamint a nem erdélyi – alföldi – diáktársakkal való szükségképpen érintkezés mint megismerkedési lehetőség hely- és helyzetismeretét is fokozatosan növelte. Előrehaladt a szegedi viszonyokba való részleges integrálódása. Fölsimerte, hogy erdélyi diáktársai többségével ellentétben számára apja egyetemi pozíciója miatt az Erdélybe való visszatérés nem realitás, számára Szeged nem ideiglenes állomáshely lesz, hanem tartósabb „otthon”.

A fordulatot saját, utólagos narratívája szerint az hozta meg, hogy Jancsó Béla, aki Erdélybe visszatérni készült, a BGK vezetését, mintegy sajátos, informális „kooptálással”, rá bízta, neki adta át.

„Itt egy lehetőség”, mondta, „ha élni tudsz velem, kihozhatok belőle valami jót.” A BGK elnöki posztja mint lehetőség utólag már nem teljesen magától értetődő. Egy kis, súlytalan, felekezeti diákegyesület miatt volna vezetője számára „lehetőség”? Ám ha jól belegondolunk, csakugyan az volt, szerep- és karrierlehetőség. A kor uralkodó légkörében, amikor a korábbi, nagy ellenkulturális diákszervezetek, mindenekelőtt a politikailag teljesen „kompromittálódott” Galilei Kör törvényen kívüli lett, stigmatizálódott, sőt kriminalizálódott, a placcon maradó „nemzeti” és „felekezeti” diákszervezetek óhatatlanul és szükségképpen speciális közéleti szerepbe kerültek. Ők alkották a rendszer ifjúsági bázisát. A „diákvezér” pedig legitim szerepkör lett (ahogy évtizedekkel később a KISZ-titkár vagy a rendszerváltás után a HÖK-vezér). Birta a politikai és ideológiai legitimitást, és tarsolyában hordta a marsallbotot, a közéleti karrierlehetőséget. Ez a szerepkör történeti távlatból természetesen több mint kétes státusz volt, jelentős intellektuális és morális deficittel. Diákvezérnek állni, akár-hogy nézzük, ellentmondásos opciót jelentett, nagy erkölcsi veszéllyel.

Buday azonban gyakorlatias, pragmatikus alkat volt, érzékelte, hogy ez a szerepkör számára csakugyan kitörési lehetőséget jelent. Elfogadtatásának lehetőségét adja meg. S amiről egyáltalán nem beszélt – sőt, még utólag is jórészt elmaszatolta az összefüggést –: azt is felismerte, a körügyködés művészi (s kulturális) ambíciói számára is teremthet bizonyos lehetőségeket – a surranópályán a magyarországi művészeti és kulturális közéletbe is beverekedheti magát. S bár ez a kombináció egyáltalán nem tekinthető (utólag sem) veszélytelennek, Buday számítása bejött. Nemcsak a Bethlen Gábor Kör szervezeti megújítója lett, a kört nemcsak az értelmiségi ifjúság orientációkeresésének fontos intézményévé tette, de jó „ösztönrel” és szívós szervezőmunkával egy olyan „élcsapatot” is össze tudott hozni, amely valódi történeti jelentőségre tett szert, és saját maga és barátai művészi és tudományos ambícióinak kiéléséhez is háttérrel és intézményes kereteket biztosított. A Művkoll, teljes nevén a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma a magyar irodalom-, művészet- és tudománytörténet számottevő, saját szervezeti súlyánál lényegesen nagyobb hatástörténeti potenciált mozgásba hozó kulturális intézménye lett az átalakuló magyar kultúrának.

3

A diákvezéri szerepvállalásban utólag nem nehéz felismerni Buday hiúságát, vezérkedő hajlamát és személyes (művészi) ambícióját mint erős ösztönzést. (Erre a Művkoll tagjai, igaz, csak maguk közt, de félreérthetetlen kritikai élel sokszor utaltak is.) Ezeknél a személyes motívumoknál lera-
gadni azonban nemcsak nem célszerű, de határozottan félrevezető, megértést akadályozó eljárás. A lényeg ugyanis nem ezekben a pszichológiai motívumokban van, hanem azokban az innovatív folyamatokban, amelyeket – saját céljait is szem előtt tartva – Buday elindított, s jórészt keresztül is vitt.

A BGK induló állapotában a kor jellegzetes, sok vonatkozásban szokványos diákszervezete volt. Nem véletlen, hogy Buday fején – fényképek tanúsága szerint – ott is volt a jellegzetes diáksapka (a kor nem föltétlenül pozitív szimbolikájú rekvizituma), s a kör, Buday tudatos játszmái révén, része lett annak a hálózatnak, amely az akkori diákközéletet összekapcsolta, „egységes”, országos mozgalmá tette. A BGK-t nem utolsósorban ez a hálózati beletartozás legitimálta. (Erről a Művkoll tagjai utólag, érthetően, nem nagyon beszéltek, de tény.) Ugyanakkor az is tény, hogy Buday (s bizalmi emberei) ehhez a hálózathoz szinte kezdettől kritikusan viszonyultak, s egyre inkább distanciálódtak tőle. Ahogy utóbb Tomori Viola érzékletes metaforával jellemezte e magatartást: mindinkább szembekerültek a „csuklóforgató” diákközéleti gesztuspolitizálással, a magyarkodással. Ez már bizonyos realitásérzék kifejeződése volt, de annál több is. A belső, önmagát is korrigáló reformfolyamat szükségképpen logikája is megjelenik benne. S az a – látszólag csupán szervezeti – innováció, amelyet körülnökként Buday elindított, igazában éppen egy koherens reform lépéseiként érthető meg. Ezek közül néhányat mint különösen fontosat itt is célszerű megemlíteni. (1) Buday felismerte, hogy a BGK-t Szegeden nem lehet fenntartani a maga erdélyi elzárkózásában. A kört, mivel Szegeden működik, ki kell egészíteni alföldi diákokkal, rekrutációját és céljait a hely természetéhez és lehetőségeihez kell igazítani. (2) A körnek ezért reagálnia kell a helyi – alföldi – szociális viszonyokra és problémákra (pl. az agrárszegénység életkörülményere) is, a kör nem maradhat meg az ideológiai szócső természetlen szerepében. (3) Amikor angliai útja (1928) során megismer-

kedett az úgynevezett settlement-gyakorlattal, majd áttételesen tudomást szerzett az újpesti szociális telep törekvéseiről is, fölismerte, hogy a szociális bajok kezelésének, de legalábbis tudatosításának egyik lehetősége a paraszti viszonyokra adaptált settlement-mozgalom, az *agrársettlement* lehet. (4) Az egyetemi hallgatókra épülő szociális munka ugyan – hamar kiderült – illuzórikus elképzelés volt, önmagában nem orvosolhatta a társadalmi bajokat, de több hasznos funkciója is volt: a) értelmes célra mozgósította a jobb, érzékenyebb hallgatókat, b) gyarapította a paraszttársadalomról való értelmiségi tájékozottságot, c) az agrársettlement pusztá lehetőségként való fölvetése is figyelemfelhívó, agitatív szerepet töltött be, növelte az értelmiségi társadalom szociális érzékenységét, s mint ilyen, d) belső *orientációmódosulást* indított el. (5) Buday fölismerte: a BGK szegedivé tétele föltételezi Szegednek s a helyi viszonyoknak és tradícióknak a mélyre hatoló megismerését. Ennek a törekvésnek a következménye lett, hogy az erdélyi eredetű *református* Buday a helyi *katolikus* Bálint Sándor (1904–1980) segítségével „bedolgozta” magát az Alsóvárosra jellemző népi katolicizmus világába. Ezt a tradíciót is a sajátjává tette. (Sőt, mint lesz még róla szó, művészeti elképzeléseibe is bevonta e világot.) (6) Ennek a folyamatnak származékos, de nagyon fontos következménye lett, hogy ez az ismerkedés együtt járt a nem református (pl. katolikus, zsidó) fiatalokkal való, körön belüli együttműködéssel és Szeged saját kulturális tradíciójához, irodalmához való kapcsolódással. Az előbbi következményeként a kör református tagsága informálisan kiegészült egy nem református „holdudvarral” (a katolikus Ortutay, a zsidó Reitzer és Radnóti stb.), létrejött egy felekezeten átívelő értelmiségi nagykoalíció a diákok közt – az értelmes célok s a változások érdekében. A nem reformátusok bekapcsolódása egyúttal jelentős intellektuális megerősődéssel is járt, s új perspektívákat nyitott. S a Szeged irodalmához, kultúrájához való tudatos és tervszerű kapcsolódás is jelentős ösztönzést adott a kör orientációjának felrisszüléséhez. (Juhász Gyula figyelmének feléjük fordulása például irodalmi affirmációt és orientáló ösztönzést egyaránt hozott. Juhász költészete olyan tradíciót jelentett, amelyhez igazodni s amelyre hivatkozni is lehetett. Bizonyos értelemben Tömörkény „felfedezése” is hasonló funkciót töltött be körükben.)

Buday 1927 és 1932 között volt a BGK elnöke, 1932-ben átadta a posztot bizalmasának, Ádám Lászlónak (1911–1990 után), s ő maga – a kör háttér fedezékében – az „elcsapat”, a Művészeti Kollégium tevékenységének megszervezésére és irányítására összpontosított. A „diákvezér” szerepe véget ért, s helyét az irodalmi, művészeti és tudományos ambíciók intézményes feltételeinek megteremtésében érdekelt művész és organizátor vette át.

E szerepkör bemutatása előtt azonban érdemes egy kis kitérőt tennünk.

4

Erdélyi éveiben Buday még nagyon fiatal volt, művészként, 15–17 éves kamaszként még csak a próbálkozás stádiumában járt. Még csak tanulta a „szakmát”, tájékozódott, kereste művészi önmagát. De volt tehetsége, és jó mesterei is voltak. Az erdélyi évekből fennmaradt kevés, ma hozzáférhető műve (toll- és krétarajzok, festmények, pasztellek) tanúsága szerint a számára kínálgató világot rajzolta-festette: a kolozsvári református kollégiumot, a Bethlen-bástyát, a marosludasi tájat, s persze bizonyos csendéletszerű kompozíciókat. E műveinek megalkotottsága azonban több érdekességről is árulkodik. Mindenekelőtt nem az erdélyi archaizáló romantika kliséiben építkezett – művei vagy ujjgyakorlatok, stúdiumok, vagy, s ez az érdekes, kora nemzetközi képzőművészeti trendjeihez igazodtak. Van például fákat ábrázoló színes *kubista* kompozíciója, a tükörben is tükröződő férfifeje erős színekkel megfestve, amely például Derkovits bizonyos (későbbi) kompozíciós megoldásaival rokon stb. S a marosludasi krétarajzok is a realisztikus látványtól már a formastruktúrák irányába mozdulnak el. Kezdő, próbálkozó, de tehetséges és nem provinciális.

E folyamat a Szegedre kerüléssel megtört. A bontakozó művész elhallgatott. S amikor újra rajzolgatni kezdett, nem a korábbi gyakorlatát folytatta, hanem kis, alkalmi, már-már műkedvelőinek tetsző kompozíciókkal kísérletezett. Rájátszott az „erdélyiségre”, produkciója határozottan visszacsúszást mutatott. Változást e téren csak a helyi viszonyokkal és tradíciókkal való megismerkedése hozott. Érdeklődésében akkortól a *szociális viszonyok* és a *népi kultúra* megjelenítése került előtérbe. Ennek az átalakulásnak a reprezentatív műve az alsóvárosi havi búcsút megjelenítő fametszetsorozat, a *Boldogasszony búcsúja* (1930), amelyből némi ügyeskedéssel és nyomdászati segítséggel már

kis könyvecske is lett. S hogy mi e fametszetsorozatban az újdonság? A népi vallásosság felé való nagyon tudatos *odafordulás* és a nagy képzőművészeti trendektől speciális irányban való *elfordulás*. Ez a műve már a még éppen csak születőben lévő *prenépi* orientáció jegyében született. S figyelemre méltó a fametszet technikája melletti opciója is. Buday tudott rajzolni, invenciózusan rajzolt, de – ideológiai megfontolásokból – nem az egyedi rajz vagy a festmény, hanem a sokszorosított grafika mellett döntött. (Önértelmezése szerint ez az eljárás a művekhez való hozzáférést „demokratizálja”, mert nem zárja be a művet egy-egy magángyűjtemény izolált kereteibe.) Ez az opció, illetve „magyarázata” természetesen *ideológia*, nem érinti a produkció lényegét, de – és ezt érdemes észrevennünk – ez az opció illett bele keresési irányába. S mindennek művészi következményei is lettek: a színekről való lemondás, a fekete-fehér kontrasztjában való megjelenítés és egyféle kikerülhetetlen stilizáció előtérbe kerülése. A műnek a művész elsősorban nem „artistikus”, hanem szociális, felszabadító funkciót szánt, szociális hatásra törekedett. Ezzel *a mozgalmatszervező és a művész szerepfelfogása összekapcsolódott, egységesült*, s Buday mindkét vonatkozásban egy nagy, bár nem problémátlan orientációmódosulás (egyik) kezdeményezője lett. Szerepében és tevékenységében a prenépi orientáció markáns arculattal, újszerű formában jelent meg. Ez volt a „nép felé fordulás”.

Nem kétséges: korszakjellemező, fontos innovatív fordulat érhető itt tetten, de a művészi kifejezés lehetőségeit tekintve mindennek ára is volt: siker egy speciális körben és kizárulás bizonyos nagy, egyetemes képzőművészeti trendekből. De Buday művészi ambíciói, legalábbis egy ideig, alárendelődtek szerepfelfogása logikájának.

5

A Művészeti Kollégium mint szervezet megszületése (1932) mindenesetre már fontos tapasztalatok levonásának és új, a közvetlen közéleti szerepvállaláson túlmutató ambíciók fölerősödésének következménye volt. A tapasztalat, amelyet Buday (s az ő intencióihoz igazodva barátai is) levont, a szociális viszonyok megváltoztatásának nagyon erős korlátaiba való beleütközés volt. Be kellett látnia, a gyors és direkt változás esélyei minimálisak. A változtatni akarás leghatékonyabb formája csak a célirányos „kommunikáció” lehet, amely a hozzákapcsolódó eredmények és a közben kitermelődő illúziók révén maga mellé állítja a változást óhajtó befogadók egy jelentős részét. Az ambíció újdonsága pedig abban rejlett (s ezt az összefüggést Buday jó érzékkel vette észre), hogy az egyéni irodalmi, művészeti és tudományos ambíció összekapcsolódása a szociális változások iránti várakozásokkal mind ezeknek az ambícióknak az érvényesülése, mind a szociális várakozásoknak a szélesebb körben való megerősödése szempontjából termékeny szimbiózis. Az összekapcsolással mindkettő erősödik, mindkettő lehetőségei megnőnek. S beindul, illetve fölgyorsul az óhajtott reformfolyamat.

A Művészeti Kollégium megszervezése és széles körben való „láthatóvá” tétele már ennek az új helyzetnek a folyománya volt. A szervezet nevében a „Szegedi Fiatalok” megjelölés visszautalt az eredetre, a BGK-re, az agrársettlementre, de maga a szervezet már nem felekezeti szerveződés volt, hanem felekezeti, minőségi kiválasztáson alapuló ambíció- és orientációközösség, amely irodalmi, művészeti és tudományos profillal lépett a nyilvánosság elé, de távolabbi céljait sem rejtette véka alá. A Művkoll csakugyan „élcsapat” lett, személyi összetétele a Szegeden elérhető (s országos viszonylatban sem rossz) minőségi maximumot jelentette. Vezetője és organizátora egy jó s egyre népszerűbb grafikus lett (maga Buday György), akinek gyakorlatiassága áthidalta a csoporton belüli szükségképpen feszültségeket – s ugyanakkor „kifelé” már húzónévként funkcionált. De a csoport tagja volt a korszak egyik fontos költője (Radnóti Miklós), aki mártírhalála (1944) pillanataiban a nemzeti klasszikusok szintjére tudott emelkedni, és szimbolikus alakja lett a magyar kultúrának. S a csoport tagja volt – részleges különállását föl nem adva – a két világháború közötti magyar társadalomtudományok legkreatívabb, korszakos alakja (Erdei Ferenc), aki 35 éves korára átrajzolta a magyar társadalomtudomány képét. S a csoport tagja volt a folkloristaként a magyar néprajztudomány meghatározó egyéniségévé fejlődő, az irodalmi esszé terén is fontosat alkotó Ortutay Gyula, akinek sokrétű (bár nem problémátlan) tevékenységét figyelmen kívül hagyva nem lehet megírni a magyar művelődés történetét. S a többiek, a ma kevésbé ismertek vagy értékelték

is markáns színeket jelentettek e közösségben. A szociológusként érdekes Reitzer Béla, a szociófotósként számottevő Kárász Judit, a szociálpszichológusként – jól – induló Tomori Viola, a lezser, de izgalmas esszéírónak mutakozó Baróti Dezső (aki melleleg emberileg a legközelebb állt Radnótihoz), az elkurvulása előtt figyelemre méltó irodalomtörténeti munkákat író Tolnai Gábor (aki egyik jó ismerője szerint utóbb az akadémiusságig „züllötte föl” magát) stb. És a Művkoll sokszínűségét mutatja, hogy még az urbánus (!) publicisztika egyik fontos figurája (melleleg: a Szép Szó utolsó szerkesztője), Gáspár Zoltán is e közösségben bontogatta szárnyait. Sőt, egy időben a Művkoll adminisztratív titkára is volt.

A Művkoll kiadványai és tagjai nyilvános szereplése révén számottevően alakította a reformok felé tájékozódó magyar értelmiség orientációkeresését. Olyan csoport volt, amely mint prenépi kezdemény elősegítette a népi orientáció megszületését, ugyanakkor – termékeny s termékenyítő módon – megőrizte a maga eredendő sokszínűségét, és az e törekvésen kívüliekhez is volt kapcsolódása, elfogadottsága. Jelentős intellektuális eredményeket ért el, s – paradox módon – hozzájárult sok termékeny, korspecifikus illúzió megerősödéséhez is. Történetileg mindkét szerepe fontosnak bizonyult.

A Művkoll *pro forma* 1938-ig létezett, a viszonyok elkomorulása és Buday tartós külföldi tartózkodása miatt tovább nem lehetett fönntartani. (A Pestre kerültek maradéka informálisan, mint egy baráti kör, egy „klikk” tagjai később is összejárak s támogatták egymást.)

A Művkollon belül, ma már nyilvánvaló, nagyon lényeges pszichológiai, származási és orientációs különbségek is voltak. Ennek a tehetséges, de heterogén társulásnak az összetartása, „kifelé” egységes szervezatként való megjelenítése, egy célra való „kommunikációs” hasznosítása Buday szervezői és ellentéteket tompító kohéziós érzéke nélkül lehetetlen lett volna. Ma már bizonyos: Buday egyik fő műve maga a Művészeti Kollégium (s az abban kiformalódó sokszínű, eredeti kulturális inspiráció megszületésének lehetővé tétele) volt.

6

A Művkoll „hasznából” természetesen Buday maga is részesült. Az egyre szélesebb körben egyre elismertebb szervezet presztízse az ő művészeti kibontakozását és elismerését is segítette. Buday mint grafikusművész Szegeden született meg. Az itthon ma legismertebb műveit jórészt ezekben az években alkotta meg. Így az Arany János balladáihoz (1933), különböző népmesékhez készített illusztrációit is. Reprezentatív kötete a Gyomán, Kner Imre kiadásában megjelent *Book of Ballads* (1934). Természetesen társai, pl. Radnóti könyveit is ő illusztrálta. Ortutayval szövetkezve megalakította a korszak egyik emblematikus könyvének, a *Székely népballadáknak* (1935) képi világát. Sok ex librist is készített (ezek sorozata jól mutatja stiláris eszközeinek módosulásait, sőt átalakulását is). Apró bibliofil remekléseként megemlítendő a *Szegedi Kis Kalendárium* címmel ismertté lett kis naptársorozat (amely egyáltalán nem mellékesen a Művkoll önfinanszírozó gyakorlatának is fontos forrása volt). S nem lehet említetlenül hagyni, hogy ezekben az években figyelme Erdély felé is visszavisszafordult. Jó munkakapcsolatba került Kós Károllyal, illusztrálta Karácsony Benő (1933) és Tamási Áron (1937) könyveit, s megmaradt a kontaktusa az Erdélybe visszatért Jancsó Bélával és annak mozgalmával, az Erdélyi Fialokkal. A szegedi évek Budayja mint grafikus a népi orientáció emblematikus képzőművészeti kifejezője lett. Ez fontos szerep volt. Ma már persze az sem hallgatható el, hogy e periódus művei a programos ideológiai igazodás következtében Buday művészetét – nagy sikerei ellenére – önmaga lehetőségei alatti szinten tartották: korlátozták. Ám bizonyos lehetőségek kipróbálását éppen ez tette számára lehetővé, s így fejlesztette, noha be is zárta magát e lehetőségekbe.

7

Buday 1936-tól *de facto* külföldön élt. Előbb olaszországi (római), majd angliai ösztöndíjasként, a magyarországi politikai klíma elkomorulása után pedig önvédelemből, az emigránsokéhoz hasonló helyzetben, művészi munkájából. 1941-ben *pro forma* is emigráns lett, politikai gesztusai

RIES ZOLTÁN, Ábrázolás a Styx folyónál, 2009

miatt a magyar kormány megfosztotta magyar állampolgárságától. Tudjuk, Anglia mindig is vonzotta, kint maradásában azonban, a számára megnyíló művészi lehetőségeken túl, az is belejátszott, hogy az az ideológiai trend, amely az úgynevezett „zsidótörvényekben” határozottan rasszista és emberellenes fordulatot vett, a törvények szerint „félzsidó” Buday magyar identitáskonstrukcióját alapjaiban vonta kétségbe. Mindaz, amit addig csinált, az a szerep, amelyet kialakított magának, s amely sikereket hozott számára, folytathatatlaná vált. A magyarországi közéletben már nem tudott volna, de nem is akart részt venni.

A római ösztöndíjas évvel (1936/37) kezdődő periódus azonban már külön történet Buday életrajzában. Bemutatása már nem lehet e tanulmány feladata, s részleteiben ma még meg sem írható. Tárgyunkhoz csak annyi tartozik belőle, hogy a magyar kontextusból való – előbb ideiglenes, majd tartós – kiszakadás a *művész* számára felszabadítóan hatott, ösztönözte művészetének megújulását. Már ennek jele volt a *Bátorligeti mesékhez* (1937) készített nyolc színes (!) fametszet is, amely a római kísérletezésre is ösztönző légkör nélkül alighanem meg sem született volna. S még fontosabb, hogy az első angliai évek termése a Shakespeare *Athéni Timonjához* készített

sorozat (1940) is, amely a Buday-életmű csúcspontját jelenti, s minden szempontból magisztrális mű: *főmű*. E sorozatot Magyarországon, a magyar kulturális légkörben nem tudta volna megalkotni – ezt saját korábbi szerepfelfogása is kizárta volna. Ugyanakkor éppen e minden szempontból reprezentatív főmű árulkodik arról is, hogy Buday személyiségében – alkati és történeti okok összekapcsolódása következtében – nehéz, komplikált folyamatok zajlottak. S e folyamatokat az emigráns lét feszültségteljes szükségképpen fölerősítette, s így a sorozat megalkotása már, szándéktalanul bár, de az önkifejezés logikája szerint anticipálta azt az emberi tragédiát is, amelyet Budaynak meg kellett élnie, s amely hosszú időre szanatóriumi életre kényszerítette. De, ismételjük meg, életének és pályájának 1936/37-tel kezdődő, időben az erdélyi és szegedi periódusnál lényegesen hosszabb, idegenben töltött periódus már külön történet. S legalább annyira a brit történelem és művészettörténet része, mint a magyar művelődéstörténeté.

Sorsa magyarországi pályaszakaszán a magyar művelődéstörténet fontos, sok tanulsággal szolgáló fejezete. De pályája egésze, ma már nyilvánvaló, sajnos a torzóban maradt életművek számát gyarapítja, s közös veszteség, hogy – részben a külső körülmények folytán, részben alkati okokból – nem azt a pályát futotta be, amelyet szerencsésebb körülmények között, tehetsége alapján befuthatott volna.

JEGYZET

Buday György magyarországi pályaszakaszának iratanyagát, benne kiterjedt és fontos levelezése a szegedi múzeum irodalomtörténeti gyűjteményében található. – Buday önmagáról: *Életemről, művészetemről* = *Buday György fametszetei*, Magyar Helikon, 1970, 13–28. A viszonylag nagy, de meglehetősen „elegyes” irodalomból itt csak Csaplár Ferenc úttörő kismonográfiájára (*A Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma*, Akadémiai, 1967) és saját, *Útkeresések* című könyvem (Magvető, 1990) nagy, ide vonatkozó blokkjára (209–491.) utalok. S bár obskúrus kiadványban érhető el, mint fontos dokumentációt célszerű megemlíteni *A Szegedi Fialatok mozgalma (1927–1937)* című dokumentum-összeállítást is: *Haladó ifjúsági mozgalmak Csongrád megyében. Válogatott dokumentumok 1874–1986*, szerk. Hegyi András, KISZ Csongrád megyei Bizottsága, 1982, 187–232. Vö. még: *Kritikák tükrében. Buday György fametsző művészetéről* [szemelvénygyűjtemény] = Szeged, 1990, 10–11. sz., 48–53. *Buday György fametszetei* [katalógus], szerk. Csaplár Ferenc, Kassák Múzeum, 1995 (benne Buday teljes életútjának kronológiájával!). A teljes irodalom – vagy akár csak a saját, ide vonatkozó írásaim – felsorolása az adott körülmények között reménytelen vállalkozás lenne.